

EL «CORPUS IURIS CIVILIS» EN ELS DOCUMENTS DELS SEGLES XII-XV

*Als estimats companys del
Col·legi d'Advocats de Vic.*

Gairebé cap dels autors que han tractat de la història del dret medieval als països catalans, s'ha descuidat de parlar, poc o molt, de la influència del Dret romà sobre el nostre en els segles XII-XIII. Tot i amb això, no ha estat estudiada l'estructura medieval dels textos del «Corpus iuris civilis» —tan diferent de l'actual—, potser perquè es tracta d'una mena d'investigació que, de bestreta, ja ens pensem, un xic agosaradament, quin resultat ens donarà.

És cert —i més avall ho veurem ben clar— que els textos jurídics romans que trobem a casa nostra en aquell temps, són els que composà i estudià l'escola de Bolònia; però és més cert encara —i ho veurem també ben clar més avall— que aquesta recepció dels textos bolonyesos, és per a nosaltres un fet històric «per se», que presenta els seus problemes i que té les seves particularitats, dels quals, si no és estudiant la nostra documentació, mai no n'arribaríem a prendre consciència, per més extensa que fos la nostra cultura llibresca sobre el Dret romà a l'edat mitjana.

És, doncs, interessant, de fer aquestes constatacions documentals, que, a més de matitzar i d'il·lustrar, com cal, les nostres idees, més o menys genèriques, sobre el tema, donen contingut i autenticitat a un aspecte important del pensament jurídic vigatà —i de tot el català «lato sensu»—, el romanisme. És per això que, aprofitant la documentació coneguda, ens ha semblat interessant d'establir la presència i les característiques dels textos del «Corpus iuris» a casa nostra en aquell temps, dels que, al cap i a la fi, en foren fills els juristes més clàssics de la nostra terra, entre els que hi compta el príncep dels juristes vigatans, Jaume Callís.

L'escola de Bolònia

La història del Dret romà durant l'edat mitjana, pot dividir-se en dues etapes molt clares: l'època alto-medieval, que representa una forta crisi del coneixement d'aqueix dret, que en alguns indrets —entre ells el nostre país— arribà a oblidar-se totalment; i l'època de renaixença, pròpia de la baixa edat mitjana, iniciada per l'escola de Bolònia.

Començà aquesta escola *Irnerius* († després de 1125), professor de gramàtica a Bolònia, donant origen a l'escola anomenada dels *glossadors*, per raó de la metodologia que utilitzava, consistent en explicar els textos

mitjançant les *glosses*. Seguiren a Irneri els que hom anomena per antonomàsia «els quatre doctors», que són *Bulgarus* († 1166), Martí Gosia († després del 1157), Hug, anomenat de *Porta Ravenate* († poc abans del 1171) i Iacobus († 1178). No foren, emperò, aquests els únics seguidors il·lustres de l'escola. Podem recordar també a *Vacarius* († 1164), llombard emigrat de Bolònia a Anglaterra, on fundà l'escola de dret d'Oxford, *Placentinus* († 1192), fundador de l'escola de Montpeller, *Burgundius* (1194), traductor dels textos grecs de les Pandectes, i Ponç de Lleida, professor a Bolònia el 1213.

Aquesta escola bolonyesa dels glossadors culminà amb Açó († 1230), autor de la cèlebre *Summa Codicis*, i el seu deixeble *Accursius* (1182-1259) que refongué les *glosses* anteriors, composant la que hom anomena *Magna glossa*, *Glossa ordinaria* o *Glossa magistralis*, que és la que veiem al volt del text en els manuscrits i edicions antigues del *Corpus iuris*. Amb aquesta *Glossa magistralis* s'acabà l'escola dels glossadors. Seguiren els post-glossadors, ja més decadents, fins a la represa dels comentaristes del segle XIV, que té com a figures màximes Gino de Pistoia (1270-1336), Bàrtolo de Sassoferrato (1314-1357) i Baldo de Ubaldi (1327-1400) (1).

Paral·lelament en aquesta renaixença de l'estudi del Dret civil, i clarament lligada amb ella, es produeix també a Bolònia pel mateix temps, una renaixença de l'estudi del Dret canònic, formant ambdues matèries jurídiques el que anys a venir hom anomenaria el *Ius commune*. Cap al 1140 el monjo Gracià, professor de teologia a Bolònia, redactà la seva *Concordantia discordantium canonum*, obra doctrinal coneguda ordinàriament amb el nom de *Decretum*. Des d'aleshores el Decret de Gracià constituí la base dels estudis dels canonistes posteriors, anomenats per això *decretistes*, el mètode dels quals era també el de les *glosses* al Decret, anàleg al dels glossadors civilistes. *Rufinus* († 1157-59) escrigué una *Summa* del Decret i Joan Teutònic († 1245-46) és l'autor de la *Glossa ordinària* del Decret (2).

Els passos posteriors en la història del Dret canònic són de sobres coneguts: l'any 1234 el Sant Pare Gregori IX promulgà les *Decretales*, que havien estat composades per Sant Ramon de Penyafort, anul·lant les col·leccions canòniques anteriors: la *Glossa ordinaria* de les Decretals fou composta per Bernat de Parma († 1263). El 1298 Bonifaci VIII afegí als cinc llibres de les Decretals el *Liber sextus*. Climent V promulgà el 1317 una nova col·lecció anomenada *Clementinae*, que s'afegí a les anteriors. El concili de Basilea, l'any 1441, considerà els quatre textos com integrants del *Corpus iuris canonici*. Tot i amb això, encara s'hi afegiren posteriorment sense caràcter oficial, les decretals posteriors constituïnt les *Extravagantes Iohannis XXII* i les *Extravagantes communes* (1500) (3).

Aquest paral·lisme o simultaneïtat de l'estudi a Bolònia del Dret civil i del Dret canònic és la raó per la qual en els documents i les obres jurídiques de la baixa edat mitjana trobem sempre aparellats els textos del Dret civil amb els del Dret canònic, que fins i tot arriben a designar-se sota una denominació unitària, la de *Ius commune*, com suara dèiem.

La relació dels juristes catalans, i singularment dels vigatans, amb l'escola de Bolònia

La primerenca relació dels juristes catalans amb l'escola de Bolònia, és coneguda des de fa temps. Savigny, el patriarca de l'escola històrica del Dret, ja escrivia que, després d'iniciada l'escola de Bolònia per Irneri, concorregueren a Itàlia joves de tota Europa, àvids de consagrar-se a l'estudi del Dret, essent els catalans els primers que prengueren part en aquest moviment (4). Entre nosaltres ha estat Hinojosa, el qui ha establert les línies essencials d'aquest estudi històric, basant-se en els documents dels nostres arxius, dels que en tragué la conclusió que, en cap dels estats de la península Ibèrica, la recepció del Dret romà fou tan ràpida i intensa com a Catalunya (5).

Aquestes idees bàsiques de Savigny i Hinojosa han estat ampliades per la bibliografia posterior, que ha anat precisant i comprovant aquelles afirmacions. Miret i Sans, basant-se en els documents de l'Arxiu de la Seu de Barcelona (6), va documentar la presència a Bolònia entre els anys 1218 i 1238 —és a dir, en plena època àurea de l'escola dels glossadors— dels principals juristes catalans del segle XIII, com ho són Ramon de Penafort, el sant redactor de les *Decretals* (7), Ferrer de Llor, canonge de Barcelona (8), Vidal de Canyelles, bisbe d'Osca i compilador dels *Furs d'Aragó* i del *Liber in excelsis* o *Compilatio maior* (9), i Pere Albert, canonge de Barcelona, autor de les conegudes *Commemoracions* que porten el seu nom (10). Al costat d'aquestes grans figures, hi veiem també a Bolònia en aquest mateix període 1218-1238 a molta gent vigatana, com són Bernat de Malla, de la coneguda família vigatana que tan important paper jugà en la història de Vic durant la baixa edat mitjana (11), Arnau de Gurb, també d'una de les principals famílies vigatanes d'aquell temps, que després fou bisbe de Barcelona (12), Bernat de Santa Eugènia, que fou canonge de Barcelona (13), i els canonges de Vic Berenguer de Sant Hipòlit (14), Ponç de Vilanova (15), Guillem de Torroella (16), Arnau de Bellpuig (17) i Berenguer de Marlès (18). També es troben en aquell temps a Bolònia els qui després foren bisbes de Vic Bernat de Mur (19) i Ramon d'Anglesola (20).

Abans d'aquest període (1218-1238), segurament també havia estudiat a Bolònia el qui fou bisbe de Vic Guillem de Tavertet (1195-1233), entre els llibres del qual n'hi havia de Dret civil i de Dret canònic (21). Entre els primers, que passaren després al Capítol de la Seu de Vic, hi havia, segons Hinojosa (22), la *Summa Codicis*, de *Rogerus* i el manuscrit més antic dels coneguts de la *Summa* a la *Instituta* de Placentí, que encara es conserva a la vella biblioteca capitular (23). No suscrivim aquesta apreciació d'Hinojosa, perquè les dues obres citades no s'esmenten *nominatim* en el document del 3 juliol 1235, que parla dels llibres del bisbe Tavertet (24), i en canvi la *Summa Codicis* surt al testament de Guillem de Pi, de 3 febrer 1252 (25), cosa que sembla indicar que, aquests manuscrits, que es conserven a l'Arxiu Capitular, poden perfectament procedir d'alguna biblioteca diferent de la del bisbe Tavertet. Això no resta gens el mèrit d'aquell

bisbe com a promotor dels estudis jurídics dels clergues vigatans a l'estranger, perquè l'avalà de sobres un document de l'any 1229 en el que aquest bisbe i el capítol resolgueren que es dongués durant tres anys la porció canonical als canonges que s'absentessin per raó d'estudiar a Lombardia o a França, com que realment concorreguessin al temple (26); com l'avalà també la seva sòlida formació jurídica el fet de que fos conseller del rei Pere II d'Aragó i la seva intervenció al Concili IV de Laterà. El fet és que l'impuls donat per aquest bisbe als estudis jurídics durà en els pontificats posteriors de Sant Bernat Calvó (1233-1243) i Bernat de Mur (1244-1264).

La raó per la qual aquells bisbes —que, altrament, han passat a la història com bisbes enèrgics (27)— haguessin optat per aquesta promoció dels estudis jurídics, no sembla fundar-se només en el simple amor a la cultura. La raó de fons radicava en la confusa situació jurídica de l'època, que, en el pla civil per la forta implicació de la Mitra en les relacions feudals, i en el pla canònic per les exempcions monàstiques i els drets no episcopals sobre les esglésies i els béns eclesiàstics, feien que els bisbes es veiessin bridats sovint en llur actuació. Es tractava, doncs —sembla— d'aclarir les situacions i mirar de liquidar tot aquell farfec de relacions eclesiàstiques i seculars que el difícil temps de l'alta edat mitjana havia deixat de róssec a la Mitra. És segurament per això que el cas dels bisbes-juristes —i en general dels eclesiàstics juristes— es repeteix tant en aquell temps al nostre país.

Sembla, doncs, clar el predomini en els segles XII i XIII dels juristes eclesiàstics, però cal no simplificar massa les coses; d'una banda, perquè també n'hi havien de seglars —i aquí mateix aportem el testament d'un d'ells, Guillem de Pi, atorgat el 3 de febrer de 1252—, i d'una altra perquè la immensa majoria dels document que s'han conservat, procedeixen d'arxius eclesiàstics, i és natural que siguin referents a clergues.

Els textos bolonyesos del «Corpus iuris civilis» i llur estructura

Tot i que, com suara vèiem, ha estat estudiada la presència a Bolònia dels nostres grans i petits juristes del segle XIII, no ho ha estat gairebé gens el revers de la qüestió, és a dir, la presència dels textos bolonyesos a casa nostra, presència de la que hom pot aportar referències encara més antigues i observacions ben interessants. En aquest estudi prescindim dels textos del Dret canònic i dels textos doctrinals i ens limitem als textos del «Corpus iuris civilis» que, a més de que donen prou matèria per a un simple article com aquest, són també els que més sovint es confonen o no s'identifiquen en els estudis bibliogràfics sobre els segles mitjos.

La primera constatació que cal fer és la d'aquesta mateixa denominació de *Corpus iuris civilis* per a designar la totalitat de l'obra compiladora de Justinia. Aquesta denominació la trobem ja en la declaració feta pel canonge de Barcelona Pere de Pinell, el 28 maig 1197, que diu: «concedo et recognosco barchinonensi ecclesie quod habeo... de libris Bernardi de Pinel totum *Corpus iuris exceptus Autenticum*» (28). La denominació conjunta de

«Corpus iuris» és doncs ja bolonyesa i del segle XII, encara que a les edicions no la trobem fins a la de Dionysius Gothofredus, feta a Lió el 1583 (29).

Abans de l'escola de Bolònia hom no pot parlar de la història o de la tradició documental del «Corpus iuris» com d'una cosa d'unitari, perquè cada una de les parts de la compilació ha estat trasmesa per separat i té en certa manera una història independent. És precisament l'escola de Bolònia la que va anar reunint aquelles diferents parts i va donar unitat al «Corpus iuris civilis», procés del que en va resultar una estructura purament factícia, feta només per l'ordre de les troballes o incorporacions dels textos, que de vegades quedaren partits i incorporats a parts diferents (30).

Encara que avui aquesta estructura bolonyesa del «Corpus iuris» ningú no la segueixi, i sigui pràcticament oblidada, és interessant de conèixer-la, perquè és l'esquema al que s'ajusten els manuscrits medievals dels seus textos, les intitlacions dels quals moltes hores han restat per a nosaltres com mots sense sentit, precisament per desconexença d'aquella vella estructura bolonyesa. És per això que ens hi entretindrem un xic en exposar-la.

El «Corpus iuris civilis» el dividim avui en tres parts:

I. — Institucions i Digest. II. — Codi. III. — Novel·les.

L'escola de Bolònia en canvi, dividia el «Corpus iuris civilis» en les cinc parts següents, que corresponien també als cinc cursos que es professaven a l'estudi d'aquella ciutat:

I. — El «Volum» (*Volumen* o *Volumen parvum*), que comprenia les *Institucions*, els darrers tres llibres del *Codi* (*Tres libri Codicis*), i l'*Authenticum*, en el que hi havien les 96 *Novelles* o *Autèntiques* glossades, dividides en nou *Collationes*. Posteriorment s'hi afegí una *Decima collatio*, que comprenia els *Libri feudorum* i algunes constitucions dels emperadors alemanys. A aquestes fonts, que l'escola de Bolònia considerava ja com integrants del «Volum», s'hi afegiren encara més tardanament altres textos, com l'*Epitome* de Julià, altres constitucions dels emperadors bizantins, les lleis llombardes en la forma anomenada *Lombarda*, i el *Brachilogus iuris civilis*.

II. — La «Digesta vella» (*Digestum vetus*), que comprenia la primera part del Digest. Originàriament comprenia només fins a la inscripció de la llei 2, *De divortiis et repudiis*, 24, 2. Després tot el títol citat sencer.

III. — La «Digesta inforciata» (*Digestum infortiatum*), que comprenia des del títol següent *Solutio matrimonio dos quemadmodum petatur*, 24, 3, fins a la fi del llibre 38 del Digest. Dintre de l'*Infortiatum* encara es destacava un altre nucli, que hom anomenava les *Tres partes*, que va des dels mots *tres partes* de la llei 82, *Ad leg. fal c.*, 35, 2, fins al final del llibre 38.

IV. — La «Digesta nova» (*Digestum novum*), que comprenia els llibres restants del Digest, 39 a 50.

i V. — El «Codi» (*Codex*), que comprenia només els nou primers llibres del *Codex repetitae praelectionis*, ja que els tres restants constituïen els *Tres libri Codicis* que, com suara hem vist, formaven part del «Volum» (31).

L'origen històric d'aquesta estructuració del «Corpus iuris civilis» és encara un misteri, i només sabem que és una conseqüència de la tasca científica de l'escola de Bolònia; però ni sabem per què el Codi corria partit amb els nou primers llibres per un cantó i els altres tres per un altre, ni menys per què el Digest restà dividit en aquelles tres artificioses parts. L'explicació d'aquests fets radica segurament en la manera com la tradició manuscrita d'aquests textos arribà a l'escola de Bolònia, però potser algunes d'aquestes particularitats, com la dicotomia del Codi, vénen de molt més enrera (32).

*El reflexe de l'estructura bolonyesa del «Corpus iuris civilis»
en els nostres documents*

Les referències de la documentació catalana, i de la vigatana en particular, als textos del «Corpus iuris civilis», són molt corrents. Si bé aquestes referències responen sempre a l'estructura bolonyesa del «Corpus iuris», que suara hem esquematitzat, cada una de les parts d'aquell, i fins i tot de vegades cada un dels textos integrants del «Volum», (*Instituciones, Authenticum, Tres libri*) circulaven en manuscrits separats, raó per la qual els examinarem també separatament, llevat del Digest, que, encara que sempre en els manuscrits es distingeix per separat el *vetus*, el *novum* i l'*infortiatum*, convé examinar-lo unitàriament per a evitar tota confusió.

1. Les *Instituciones*.—Aquest text és molt corrent en la documentació. Unes vegades el trobem com text autònom o separat, i d'altres junt amb l'*Authenticum*, formant part del *Volum*. El trobem per primera vegada a Barcelona junt amb l'*Authenticum* el 13 juny 1195 (33). Tornem a trobar el manuscrit de les *Instituciones* soles a Barcelona el 28 maig 1197 (34). El tornem a trobar, formant un sol volum amb l'*Authenticum*, en una venda feta a la mateixa ciutat el 7 setembre 1234 (35). El manuscrit de les *Instituciones* totes soles surt també en el testament del jurista vigatà Guillem de Pi, el 3 febrer 1252 (36). En totes dues formes ens mostra aquest text el testament del canonge de Vic Pere de Posa de 22 desembre 1270, qui llega un manuscrit de les *Instituciones* soles a la Canònica de Vic, i un altre manuscrit del *Volum* a l'església de Manlleu. És interessant aquest llegat, perquè constata que el *Volum* començava per les *Instituciones* (37). La mateixa constatació podem fer en l'inventari de la biblioteca del jurista barceloní Pere de Rajadell del 10 juliol 1396 (38). En l'inventari de la biblioteca de Jaume Callís, fet del 18 al 27 abril 1434, com abans en la Rajadell, ja no trobem separat aquest text, sinó inclòs en el *Volum* (39). De les *Instituciones* fins i tot n'hi ha una *Summa*—segurament la de Placenti abans esmentada— a l'inventari de la biblioteca capitular vigatana fet per l'abril del 1368 (40).

II. Els *Tres libri Codicis*.—Aquest text, que no sovintaja tant, també el trobem unes vegades com text autònom o separat, i d'altres junt amb l'*Authenticum*, formant part del *Volum*. Un document barceloní de 28 maig 1197, el presenta formant un sol volum amb l'*Authenticum* (41). Al testament del jurista vigatà Guillem de Pi, de 3 febrer 1252, hi figura en canvi

per separat en un llegat fet a Pere de Morera de dos quaderns dels *Tres libri Codicis* (42). En els documents posteriors examinats hom ja no fa referència específica a aquest text, sinó a la genèrica del *Volum*; però la substantivitat dels *Tres libri* pot comprovar-se perfectament en els inventaris de les biblioteques de Rajadell i Callís, observant les gloses i comentaris separats d'aquest text (43).

III. L'*Authenticum*. — Aquest text no el trobem mai tot sol. Al document de 13 juny 1195 va amb les *Instituciones* (44). Al de 28 maig 1197 amb els *Tres libri* i al de 7 setembre 1234 amb les *Instituciones* altra vegada (45). Només es cita tot sol en negatiu en un altre document del 28 maig 1197 (46). En un inventari de la cambra reial fet el 1323 s'hi esmenta, entre els llibres procedents dels Templers, una traducció catalana de les *Novelles* (47). La substantivitat però d'aquest text pot comprovar-se també en els inventaris de les biblioteques de Rajadell i Callís, per les gloses i comentaris independents (48).

IV. La *Decima collatio* i la *Lombarda*. — Dels textos integrants de la *Decima collatio* no en tenim referències separades, si bé cal considerar-les incloses en les referències genèriques de l'*Authenticum* i del *Volum*. En l'inventari de la biblioteca de Callís podem veure comentaris separats dels *Libri feudorum* (49). La *Lombarda* no s'esmenta als segles XII i XIII, i encara es troba com text autònom o separat als inventaris de les biblioteques de Rajadell i Callís (50). Això sembla voler dir que en el segle XIV aquest text no estava encara inclòs en el *Volum*.

V. El *Digest*. — Els manuscrits del Digest ja hem dit que no comprenien aquest text en la seva totalitat, sinó que, seguint la tradició de la forma *vulgata* o *bononiensis*, els manuscrits eren independents per a cada una de les seves parts *vetus*, *novum* i *infortiatum*. Les referències al Digest en aquesta estructura bolonyesa són molt velles a casa nostra. En un llegat fet per Pere, canonge sacrista de Barcelona, a 11 maig 1188 ja s'inclou el manuscrit del *Digestum vetus* (51); en un altre document, abans citat, del 13 juny 1195, s'esmenten ja totes tres parts del Digest, *vetus*, *novum*, *infortiatum*, especificant que en aquesta darrera part s'hi inclouen les *Tres partes* (52). També s'esmenten el *Digestum vetus* i el *Digestum novum*, en un document de 28 maig 1197; i en un altre document de la mateixa data s'esmenta l'*infortiatum* amb les *Tres partes* (53).

Del Digest no en teníem cap referència vigatana del segle XIII, almenys per ara, però hi ha a l'Arxiu Capitular un manuscrit del *Digestum vetus* de principis del segle XIV, que va donar a conèixer mossèn Gudiol (54) i que és segurament el que hom relacionà a l'inventari de la biblioteca de la catedral de Vic, fet l'any 1435 (55).

En aquest manuscrit el *Digestum vetus* acaba en la llei 11 *De div. et rep.*, 24, 2, que és la darrera del títol. A continuació d'aquesta llei hi ha la següent nota: *Explicit Digestum vetus. Incipit infortiatum*. Després d'aquesta nota hi ha la rúbrica del títol següent: *Solutio matrimonio dos quemadmodum petatur*, 24, 3, i el text de la primera llei d'aquest títol (56). Gudiol en la descripció que fa del manuscrit, pensa que aquest text del *Digestum vetus* devia haver anat seguit de l'*infortiatum*, projecte que no degué tirar endavant, ja que la columna on comença aquest darrer

llibre resta un troç en blanc. No sé pas si això seria tal com ho pensava Gudiol. Més aviat sembla que hi havia cert costum d'afegir al text del *vetus* aquesta primera llei de l'*infortiatum*, perquè en tots els documents els manuscrits són separats per a cada una de les parts, i a l'inventari de la biblioteca de Rajadell també es consigna com «fineix» del manuscrit del *vetus* els mots *sit necessarium*, que són precisament els mots finals d'aquella primera llei de l'*infortiatum* (57). Un altre document de 17 juny 1307, es constata també que a les primeries del segle XIV el *vetus* comprenia sencrer tot el títol *De divortiis et repudiis*, 24, 2 (58), extensió amb la qual arribà fins a les edicions del segle XVI (59).

L'inventari de la biblioteca de Jaume Callís confirma que el *Digestum infortiatum* s'acabava al final del llibre 38 (60); i l'inventari de la biblioteca de Rajadell corrobora també que el *Digestum novum* començava a la llei 1, *De operis novi nuntiatione*, 39, 1, i s'acabava a la 211, *De diversis regulis iuris antiqui*, 50, 17, que és la darrera del Digest (61).

Aquells manuscrits del Digest tenien algunes particularitats certament remarcables. Molts dels manuscrits del *vetus* sembla que, o no contenien els Proemis, o n'hi mancava algún. Així el manuscrit vigatà abans esmentat no en conté cap, i comença amb la intitulació general dels llibres *Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani*, etc. (62); i els manuscrits inventariats a les biblioteques de Rajadell i Callís comencen en el segon Proemi *Omnem rei publicae nostrae*, etc (63). Per altra part, com hom pot veure en el manuscrit vigatà esmentat, les inscripcions de les lleis són reduïdes al nom del jurisconsult autor del fragment, que de vegades canvien, i el text, que té forces deturpacions, és el de la forma *vulgata* (64).

VI. El *Codi*. — Cal tenir present que es tracta només dels nou primers llibres del «*Codex repetitae praelectionis*», ja que els tres restants formaven, com suara hem vist, els *Tres libri Codicis*, que eren part integrant del *Volumen parvum*.

El text del Codi és potser el que més sovintaja en la nostra documentació. El trobem a la declaració feta per Arnau de Caldes, canonge de Barcelona el 13 juny 1195 (65), a la del també canonge d'aquella seu, Pere de Pinell, de 28 maig 1197 (66), a la venda feta el 7 setembre 1234 (67), al testament de Guillem de Pi del 3 febrer 1252 i al de Pere de Posa el 22 desembre 1270 (68). No cal dir que es trobava també a les biblioteques de Rajadell (69) i Callís (70). Fins i tot en l'inventari de la cambra reial de 1323 s'hi esmenta, entre els llibres procedents dels Templers, una traducció catalana del Codi (71).

Encara que no les hem pogudes comprovar en els documents, cal tenir present que el text d'aquells manuscrits del Codi tenia unes particularitats semblants a les dels manuscrits dels Digest. Com diu Bonfante (72), les inscripcions, i especialment les subscripcions, de les lleis eren suprimides gairebé del tot: les primeres en un «crescendo» que va del segle XII al XV, època en la qual hom arribà a no conservar sinó *Imp.* o *Idem*, per a separar les diferents lleis; les segones ja des del principi. Contràriament als manuscrits del Digest, sembla que els del Codi contenien els tres prefacs (73).

Tan corrents com els manuscrits del text del Codi ho cren els de les

seves *Summae*, de les que en trobem al testament de Guillem de Pi el 1252 (74), a l'inventari de la biblioteca capitular vigatana, fet per l'abril de 1368 (75), a les biblioteques de Rajadell (76) i Callís (77), a l'inventari dels llibres de la catedral de Vic, en 1435 (78) i fins i tot a l'inventari dels béns del rector de Riuprimer, Pere de Guiteras, el 1436 (79). Segurament no tots els manuscrits eren de la mateixa *Summa*, si bé és raonable pensar que en llur majoria serien la de *Rogerius* i la d'*Azo*, que són les que tenim documentades.

Conclusió

Hem pogut constatar la presència a casa nostra des de la segona meitat del segle XII dels textos del «Corpus iuris civilis», responent a la tradició textual de l'escola de Bolònia fins en els més mínims detalls. No és estrany que sigui així, ja que molts dels manuscrits eren comprats a Bolònia mateix (80). Encara que no sigui cap novetat, cal tenir present aquesta constatació per la seva riquesa de conseqüències. Potser la més curiosa d'aquestes és que, com integrants del «Corpus iuris civilis» foren aplicats a casa nostra alguns textos de l'*Authenticum* —els compresos en la *Decima collatio*— que no tenien res de romans ni de justinianeus.

Ens en forneix un exemple molt clar i conegut la teoria de la capacitat de les persones físiques, matèria en la qual s'han aplicat, des de l'edat mitjana fins als nostres dies, dos textos de l'*Authenticum* molt coneguts, l'autèntica *Si qua mulier* (81), que prohibeix a la dona casada garantir obligacions del marit, i l'autèntica *Sacramenta puberum* (82), que permet als menors púbers obligar-se mitjançant jurament. Aquesta aplicació, precisament per la seva freqüència, ha arribat a convertir-se en la nostra tècnica notarial en una cosa rutinària i de pur estil. Doncs bé, d'aquests dos textos, l'autèntica *Si qua mulier* ja ho és efectivament de justiniana, perquè constitueix el capítol 8 de la Novella 134 de Justinià, però l'autèntica *Sacramenta puberum* no té res de romana ni de justiniana, sinó que es una constitució de l'emperador d'Alemanya Frederic, inclosa en els *Libri feudorum*, dels que forma el § 3 del títol 53, llibre 2.

A part d'això, les constatacions que hem fet, també semblen interessants per al coneixement de la que podem dir-ne història externa del «Corpus iuris civilis» medieval entre nosaltres. En els documents que hem anat adduint, sembla entreveure's que l'*Authenticum* ha estat el nucli bàsic al que s'hi han anat afegint les *Institucions* i els *Tres libri* fins arribar a formar el *Volum*. En els segles XII i XIII, encara veiem circular tots sols els *Tres libri* i les *Institucions*, cosa que sembla indicar que, almenys fins a les darreries d'aquell segle, la unió d'aquests textos amb l'*Authenticum*, per formar el *Volum*, no era encara una cosa consolidada i establerta d'una manera fixa i constant. Sembla, doncs, que és al segle XIV que el *Volum* adquirí la substantivitat i la fixesa de contingut amb els que va arribar als temps de l'impremta.

També és interessant d'observar que en el segle XII les *Tres partes* del Digest eren encara un nucli separat o diferent del *Digestum infortiatum*,

però que solia afegir-se a aquest. Potser per això era anomenat *infortiatum* (reforçat). Del segle XIII no en tenim referències, però en el XIV també hem vist que les *Tres partes* havien perdut la substantivitat com text independent, i havien passat a formar part de l'*Infortiatum* (83).

El Codi era, junt amb les Institucions, el text més corrent, i segurament també el més conegut, perquè el trobem a tot arreu. Contrastava segurament amb el Digest, que era un text més minoritari, perquè només el trobem a les biblioteques d'importància, i no coneixem d'ell ni *summae* ni traduccions. Potser, però, les raons purament econòmiques eren també en bona part les responsables d'aquesta diferència.

L'inventari dels béns de Jaume Callís, ens dona la següent valoració dels manuscrits integrants del «Corpus iuris civilis»:

<i>Volum</i>	45 florins	=	495 sous
<i>Digesta vella</i>	65 »	=	715 »
<i>Digesta nova</i>	60 »	=	660 »
<i>Digesta inforciata</i>	55 »	=	605 »
<i>Codi</i>	65 »	=	715 »
Total	296 »	=	3.190 » 159 ll. i s. (84)

En el mateix inventari de Jaume Callís hom relaciona una escriptura segons la qual el nostre jurista va comprar el 27 març 1408 una casa al carrer de la Mar de Barcelona, pel preu de 203 lliures, extrem que ens dona idea de l'alt preu d'aquells manuscrits. El Digest valia tres vegades el preu del Codi, i això ja sembla prou raó perquè hi hagués més abundor de Codis que de Digestos. Les 13 lliures que el 7 setembre 1234 es paguen per un manuscrit del Codi i un altre de l'*Autenticum* amb les Institucions (85), vénen a representar, relativament al poder adquisitiu de la moneda d'aquell temps, un valor semblant.

Heus ací, doncs, com el «Corpus iuris civilis» medieval té també entre nosaltres la seva problemàtica històrica. Certament hom no pot parlar estrictament d'un «Corpus iuris civilis *hispanicum*», perquè hem constatat que, els manuscrits existents a la nostra terra responen al patró de l'escola de Bolònia; però sí que hi ha a casa nostra una evolució del «Corpus iuris», que té per a la història dels seus textos en la baixa edat mitjana més importància de la que hores amb altres li hem concedit.

Arcadi Garcia

NOTES

- (1) Veg. A. J. POU Y ORDINAS. *Historia externa del Derecho romano*. Barcelona. 1884. Pàgs. 465-470, i A. GARCIA GALLO. *Manual de Historia del Derecho español*. Madrid, 1967. I. pàgs. 82-85-87.
- (2) GARCIA GALLO. *loc. cit.* 85-86.
- (3) IBIDEM, 453.
- (4) F. C. DE SAVIGNY. *Storia del diritto romano nel medioevo*. Torino. 1854. 1.315.
- (5) E. DE HINOJOSA. *La admisión del Derecho romano en Cataluña*. Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. V. 1910, pàg. 209-221 (inclos en HINOJOSA, *Obras*. II. Madrid, 1955, pàgs. 389-404).
- (6) J. MIRET I SANS. *Escolars catalans al estudi de Bolònia en la XIII.^a centúria*. Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. VIII. 1915-16, pàgs. 137-155.
- (7) MIRET. *loc. cit.* pàg. 140. El document el publica també J. RIUS SERRA. *San Raimundo de Penyafort Diplomatario*. Barcelona, 1954, doc. III, pàg. 6.
- (8) MIRET. *Loc. cit.*, pàgs. 143, 146, 149 i 150. Ferrer de Llor és un dels àrbitres o comissionats que el 2 novembre 1260 donaren la sentència sobre delimitació de jurisdicció entre el bisbe de Vic i l'abat de Ripoll. Veg. A. PLADEVALL i FONT. *Conflictes entre les exempcions monàstiques i els drets episcopals dels segles XII al XIV*. I Col·loqui d'història del monaquisme català. I. Santes Creus, 1967, pàg. 273.
- (9) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 144. Es pot veure també sobre aquest personatge. R. DEL ARCO. *El famoso jurisperito del siglo XIII, Vidal de Cañellas, obispo de Huesca*. Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. VIII. 1915-16, pàgs. 463-480 i 508-521; i GUNNAR TILANDER. *Vidal Mayor. Traducción aragonesa de la obra "In excelsis Dei Thesauris", de Vidal de Cañellas*. Lund. 1956 (dins la col·lecció *Leges Hispanicae Medii Aevi*, vols. IV-VI). Veg. també la ressenya d'aquesta edició per JOAN COROMINAS en *Nueva Revista de Filología Hispánica*. XII. 1958, pàgs. 202-213.
- (10) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 146. Veg. també J. ROVIRA i ERME^oGOL. *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*. Edit. Barcino. Barcelona, 1933, pàgs. 38-47.
- (11) MIRET. *Loc. cit.*, pàgs. 140, 143, 146, 147, 148 i 149.
- (12) MIRET. *Loc. cit.*, pàgs. 144, 146 i 147.
- (13) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 151.
- (14) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 146.
- (15) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 151.
- (16) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 151.
- (17) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 151.
- (18) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 151.
- (19) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 152.
- (20) MIRET. *Loc. cit.*, pàg. 152.
- (21) L. DE MONCADA. *Episcopologio de Vich*. I. Vich. 1891. pàgs. 588-589. Veg. també M. A. MUNDÓ. *La renúncia del bisbe de Vic, Guillem de Tavertet (1233), segons la corresponència de Bages i els registres vaticans*. VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Barcelona. 1962. Vol. III, *Comunicaciones*, pàgs. 79-95. Devem la comprovació i comunicació d'aquests extrems al Dr. ANTONI PLADEVALL, i ho fem constar per gratitud.
- (22) *Loc. cit.* a la nota 5, pàg. 214. Erradament dona com any de la mort del bisbe Tavertet el 1228, mort que ocorregué el 23 novembre 1233 a Casserres.
- (23) HINOJOSA. *Loc. cit.*, pàg. 214.
- (24) MONCADA. *Episcopologio*, pàgs. 588-589.
- (25) Veg. l'apèndix.
- (26) MONCADA. *Episcopologio*, pàg. 572.
- (27) PLADEVALL. *Loc. cit.* a la nota 8.
- (28) J. MAS. *Notes documentals de llibres antics a Barcelona*. Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. VIII. 1915-16, pàg. 159.

- (29) P. BONFANTE. *Historia del Derecho romano*. Trad. de J. Santa Cruz Teijeiro. Madrid, 1944. II, pàg. 232; *POU Loc. cit.* a la nota 1, pàg. 424.
- (30) BONFANTE. *Loc. cit.*, pàgs. 223-230.
- (31) IBIDEM, pàgs. 226-234, i per al Digest; *POU. Loc. cit.*, pàg. 401.
- (32) BONFANTE. *Loc. cit.*, pàgs. 226-230. La presència dels textos del «Corpus iuris civilis», segons aquesta estructura en els documents catalans dels segles XIV i XV, es pot veure a A. RUBIÓ i LLUCH: *Documents per a la història de la cultura catalana mig-eva*. Barcelona, 1921. II. Índex. Documents relacionats sota els articles *Volumen*, *Instituta*, *Digest vell*, *Digest nou*, *Inforciatum* i *Còdex*.
- (33) MAS. *Loc. cit.* a la nota 28, pàg. 159.
- (34) IBIDEM, pàg. 160.
- (35) IBIDEM, pàg. 161.
- (36) Veg. apèndix.
- (37) E. JUNYENT. *Un importante legado de libros en el siglo XIII*. «Hispania sacra», II, 1949, pàgs. 425-429; pàg. 429: «et Institutam veterem cum aliis que in ipso Volumine sunt».
- (38) M. MITJÀ SEGUÉ. *Pedro de Rajadell y su biblioteca jurídica*. «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos». I. Barcelona 1948, pàgs. 65-104. Núms. 23 (pàg. 95) i 30 (pàg. 96). Segons aquestes descripcions, el text del *Volum* comença «in rubro» amb els mots *in nomine Domini*, que són els de la rúbrica del Proemi, i «in nigro», és a dir en el text, amb els mots *Imperatoriam magestatem*, que són els inicials d'aquest Proemi de les Institucions.
- (39) J. M. MADURELL i MARIMON. *Micer Jaume Callís y su biblioteca jurídica*. Anuario de Historia del Derecho Español. Madrid 1963, pàgs. 539-607. Doc. 7, núm. 5 (pàg. 585).
- (40) J. GUDIOL. *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vic*. Extret del «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», vols. VI, VII i VIII. Barcelona 1934. Apèndix I (pàg. 14-16). Inventari dels llibres de la biblioteca capitular vigatana, en l'abril de 1368, núm. 51.
- (41) MAS. *Loc. cit.* a la nota 28, pàg. 160: «et Autenticum cum Tribus libris Codicis».
- (42) Veg. apèndix.
- (43) *LOC. CIT.* a la nota 38, núm. 39 (pàgs. 96-97). *Loc. cit.* a la nota 39, doc. 5, núm. 1 (pàg. 571). Rubió (*op. cit.* a la nota 32) ja no consigna a l'índex els *Tres libri*.
- (44) MAS *Loc. cit.* a la nota 28, pàg. 159: «et Autenticum cum Novella et Institutionibus».
- (45) MAS. *Loc. cit.* a la nota 38, pàg. 160: «et Autenticum cum Tribus libris Codicis»; *Ibidem*, pàg. 161: «Codicem in uno volumine et Institutiones cum Autentico in alio volumine».
- (46) *Ibidem*, pàg. 159.
- (47) RUBIÓ. *Op. cit.* a la nota 32. II, pàg. 30 Tampoc no consigna a l'índex l'*Autenticum*.
- (48) *Loc. cit.* a la nota 38, núms. 48 (pàg. 97) i 55 (pàg. 98); *loc. cit.* a la nota 39, doc. 5, núms. 1 (pàg. 571) i 18 (pàg. 573).
- (49) *Loc. cit.* a la nota 39, doc. 5 núm. 65 (pàg. 577) i doc. 7 núm. 39 (pàg. 586).
- (50) *Loc. cit.* a la nota 38, núm. 68 (pàg. 99); *loc. cit.* a la nota 39, doc. 5 núm. 35 (pàg. 574).
- (51) MAS. *Loc. cit.* a la nota 28, pàg. 158.
- (52) *Ibidem*, pàg. 159. La lliçó correcta del final del document sembla que deu ésser «*Codex, Digestum novum, inforciatum cum Tribus partibus et Autenticum cum Novella et Institutionibus*». La lliçó *scilicet* que dona Mas sembla ésser confusió de l'abreviatura *ff* o *fi*, que s'utilitzava per a indicar el Digest. No hem tingut ocasió de comprovar-ho.
- (53) *Ibidem*, pàgs. 159 i 160.
- (54) GUDIOL. *Op. cit.* a la nota 40, núm. 155, pàg. 164.
- (55) *Ibidem*. Apèndix II, pàgs. 16-18, núm. 52.
- (56) *Ibidem*, pàg. 164.
- (57) *Loc. cit.* a la nota 38, núm. 25 (pàg. 95).
- (58) MAS. *Loc. cit.*, pàgs. 238-239.
- (59) Es pot comprovar a l'edició feta a Lió el 1589 del Digest en 3 volums corresponents a les tres parts tradicionals *vetus*, *novum* i *infortiatum*, que és a la nostra Biblioteca Episcopat.

- (60) Cf. *loc. cit.* a la nota 39, doc. 5 núm. 102 (pàg. 581).
- (61) Cf. *loc. cit.* a la nota 38, núm. 31 (pàg. 96).
- (62) Cf. GUDIOL. *Loc. cit.* a la nota 40, pàg. 164.
- (63) Cf. *loc. cit.* a la nota 38, núm. 25 (pàg. 95), i *loc. cit.* a la nota 39, doc. 5, núm. 101 (pàg. 581).
- (64) Cf. *loc. cit.* a la nota 2. A la darrera llei del *vetus* pot hom comprovar la lliçó dels darrers mots *idem erit dicendum*, que és la de la *vulgata*, en contra de la *Florentina* que dona la lliçó *idem erit probandum*.
- (65) MAS. *Loc. cit.* a la nota 28, pàg. 159.
- (66) *Ibidem.*, pàg. 159.
- (67) *Ibidem.*, pàg. 161.
- (68) Veg. apèndix i *loc. cit.* a la nota 37, pàg. 429: «Item dimitto dicto Bernardo de Podiolo clerico illum *Codicem* meum coopertum cum corio rubeo».
- (69) *Loc. cit.* a la nota 38, núm. 24 (pàg. 95).
- (70) *Loc. cit.* a la nota 39, doc. 5 núm. 103.
- (71) RUBIÓ. *Op. cit.* a la nota 32, II.
- (72) *Op. cit.* a la nota 29, pàg. 230.
- (73) Cf. *loc. cit.* a la nota 39, núm. 24 (pàg. 95).
- (74) Veg. apèndix.
- (75) *Loc. cit.* a la nota 40, núm. 46.
- (76) *Loc. cit.* a la nota 73.
- (77) *Loc. cit.* a la nota 39, doc. 5, núm. 103 (pàg. 581).
- (78) *Loc. cit.*, a la nota 40, Apèndix II (pàgs. 16-18) núm. 53.
- (79) E. JUNYENT. *Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes*. «Analecta Sàcra Tarracensis». XVI. 1943. 57-86, núm. 217 (pàg. 76).
- (80) Miret. *Loc. cit.* a la nota 6, pàgs. 152-153.
- (81) Aquesta autèntica sol anar en les edicions corrents del Codi afegida a la llei c. 22, *Ad senatusc. Velleian*, 4, 29.
- (82) Aquesta autèntica va també en les edicions corrents del Codi amb la llei c. 1, *Si adversus venditi*, 2, 28.
- (83) Veg. nota 60. RUBIÓ i *Op. cit.* a la nota 32) tampoc no consigna a l'índex les *Tres partes*.
- (84) *Loc. cit.* a la nota 39, doc. 7 (pàg. 585). L'equivalència dell sous per florí es consigna al doc. 6, pàg. 583 dient: «CCCCLVII florins tres sous qui valen CCLI lliures X sous». La lliura eren 20 sous.
- (85) MAS. *Loc. cit.* a la nota 28, pàg. 161.

A P E N D I X

Arxius Episcopals de Vic: Cúria Fumada. Testaments, vol. I (1240-1253), fols. 183 *verso* - 184 *recto*. Any 1251. III nonas februarii (3 febrer 1252). Transcripció parcial del testament de Guillem de Pi (*Guillermus de Pino*).

«Et (dimito) Petro de Moraria *Institutiones* et duos quaternos *Trium librorum Codicis* et *Usaticos veteres* apparatus cum *Pacibus et Treugis* et *Brocardicis* et... ellum Tancreti cum *Summa matrimonii* et *Summa Codicis* quam emi a Petro de Brolio, ad omnes suas voluntates. Item dimito eidem Petro, dum fuerit in scolis, illam mazamutinam quam emi in domibus que fuerunt Petri Dionisii, quam inferus dimito Raimunde filie mee. Item dimito Petro de Pausa *Librum Gotice* cum *Usaticis* qui in eo sunt. Item dimito filiule mee sorori Bernardo de Prato X solidos, et Canuto cognato meo X solidos. Deinde dimito Bernardo filio meo centum aureos et *Decreta* et *Decretales* et *Codicem* et unum lectum completum, et cum tota ac predicta hereditate quam ei dimito et dono, offero ipsum dominio Deo et beate Marie de Manleuo...»